

بسم الله الرحمن الرحيم

جایگاه علم و پژوهش در قرآن و اسلام

www.ketab.ir

گردآوری و تألیف:

دکتر حسن فیری فر

عضویت علمی مرکز تحقیقات کشاورزی و منابع طبیعی استان آذربایجان شرقی

سرشناسه : منیری فر، حسن، ۱۳۴۶ -
 عنوان و نام پدیدآور : جایگاه علم و پژوهش در قرآن و اسلام/ گردآوری و تألیف حسن منیری فر.
 مشخصات نشر : تبریز: پرپور، ۱۳۹۱.
 مشخصات ظاهری : ۱۷۶ ص.
 شابک : 978-964-5714-94-7
 وضعیت فهرست نویسی: فیبا
 یادداشت: : کتابنامه: ص. ۱۶۹.
 موضوع : قرآن و علوم
 موضوع : اسلام و علوم
 موضوع : تحقیق -- جنبه‌های مذهبی -- اسلام
 رده بندی کنگره : ۱۱۹۱ ج ۳/۶/۸ BP۱۰۳
 رده بندی دیویی : ۲۹۷/۱۵۸
 شماره کتابشناسی ملی : ۳۰۵۲۳۱

انتشارات تاهابوک

نام کتاب : جایگاه علم و پژوهش در قرآن و اسلام
 گردآوری و تألیف : دکتر حسن منیری فر
 ویراستاران علمی : حجت الاسلام شیخ مجید نجفی و حجت الاسلام شیخ سیروس صفی
 ویراستار ادبی : دکتر فریبا صادقی
 طراح جلد : مهندس محمدرضا کریمیان
 ناشر : انتشارات پرپور
 نوبت چاپ : اول/ ۱۳۹۲
 قطع/تعداد صفحه : رقعی/ ۱۷۶
 شمارگان : ۱۰۰۰ نسخه
 شابک : ۹۷۸ - ۹۶۴ - ۵۷۱۴ - ۹۴ - ۷
 قیمت: ۶۵۰۰ تومان

نشانی ناشر و مرکز پخش: تبریز- میدان شهرداری- روبروی پمپ بنزین تلفن: ۰۴۱۱-۵۵۵۵۲۵۰

Email: INFO@TAHABOOK.Com

پست الکترونیکی

WWW.TAHABOOK.Com

سایت اینترنتی

فهرست مطالب

صفحه

عنوان

پیشگفتار

..... ۹ مقدمه

فصل اول

..... ۱۵ علم و تعاریف آن

..... ۱۶ پژوهش و انواع آن

..... ۱۸ اهمیت پژوهش

..... ۱۸ منطق پژوهش

..... ۱۹ ویژگی‌های تحقیق

..... ۲۰ مراحل تفصیلی اجرای یک طرح تحقیق علمی

..... ۲۱ جایگاه علم و دانش در قرآن کریم

..... ۲۱ چیست علم در قرآن

..... ۲۲ مفهوم جهل

..... ۲۳ عوامل و آثار جهل

..... ۲۳ ۱. عوامل جهل

..... ۲۹ ۲. آثار جهل

..... ۳۶ ابزار تحصیل دانش

..... ۳۹ کارآمدی تجربه

..... ۴۰ مبانی دانش تجربی در قرآن

..... ۵۰ محدودیت دانش بشری

..... ۵۵ یقین در طرح جامع شناخت

..... ۵۹ کارکردهای علم

۶۱.....	آثار علم
۶۶.....	احتجاج انبیاء به علم
۶۷.....	اخلاق علمی در قرآن

فصل دوم

۷۵.....	اسلام و علم؛ سازگار یا ناسازگار
۷۵.....	(نظر و گفتار شهید مرتضی مطهری)
۷۵.....	نظر اسلام درباره علم چیست و علمی که اسلام بدان توصیه می کند، کدام است؟
۸۰.....	توصیه به علم در اسلام
۸۱.....	منطق قرآن
۸۱.....	توحید و علم
۸۲.....	علم، وسیله است یا هدف؟

فصل سوم

۸۵.....	آیات قرآنی که به علم اشاره دارند
---------	----------------------------------

فصل چهارم

۱۱۱.....	علم در اسلام
۱۱۹.....	ریاضیات
۱۲۰.....	نجوم
۱۲۰.....	فیزیک و مکانیک
۱۲۱.....	طب
۱۲۱.....	کیمیا
۱۲۲.....	فلسفه و منطق
۱۲۳.....	تاریخ
۱۲۳.....	جغرافیا
۱۲۳.....	ادبیات
۱۲۴.....	مفهوم دین و علم
۱۲۵.....	انواع رابطه ی علم و دین

۱۲۷	آداب و اخلاق پژوهش در اسلام
۱۲۷	۱- انگیزه الهی
۱۲۸	۲- توکل
۱۲۸	۳- احترام به پژوهشگران سابق
۱۲۹	۴- شهامت و شجاعت در پژوهش
۱۲۹	۵- امانت داری
۱۳۰	۶- روحیه حقیقت جویی در پژوهش
۱۳۰	۷- پرهیز از کتمان حق
۱۳۰	۸- پژوهش گروهی و استفاده از مشاوران
۱۳۱	۹- پرهیز از شهرت طلبی و دنیاخواهی و تمایلات نفسانی
۱۳۲	۱۰- پرهیز از شتاب زدگی
۱۳۲	۱۱- پرهیز از دخالت دادن خواسته های شخصی و گروهی
۱۳۲	۱۲- پرهیز از سرقت علمی
۱۳۲	۱۳- رعایت اولویت ها
۱۳۳	۱۴- تواضع و فروتنی
۱۳۳	۱۵- کنار نهادن حب ها و بغض ها
۱۳۴	۱۶- فهم کامل سپس نقد اندیشه
۱۳۴	۱۷- روحیه انتقاد پذیری

فصل پنجم

۱۳۵	علم و عمل در نهج البلاغه
۱۳۵	۱- امامت علم نسبت به عمل
۱۳۷	۲- دانش سودمند و زیانبار
۱۴۱	۳- سودمندترین دانش ها
۱۴۱	۴- ارزیابی علم با ثروت
۱۴۳	۵- چشمه علم
۱۴۳	۶- سؤال و جواب و تعلیم و تعلم
۱۴۵	توجه به علوم مختلف در نهج البلاغه
۱۴۵	کیهان شناسی
۱۴۷	روان شناسی

۱۴۸.....	شناخت حیوانات.....
۱۵۲.....	بهداشت.....
۱۵۴.....	مدیریت.....
۱۵۵.....	عوامل محیطی.....
۱۵۵.....	تاریخ.....

فصل ششم

۱۵۷.....	جایگاه علم و دانش در احادیث پیامبر اکرم (ص) و ائمه اطهار (ع).....
۱۷۰.....	فهرست منابع.....

www.ketab.ir

بسم خدا

به نام آنکه جان را کفرت آموخت چراغ دل به نور جان برافروخت

پیشگفتار

سپاس خدائی را که اول است بی آنکه پیش از او اولی باشد، و آخر است بی آنکه پس از او آخری باشد خدائی که دیده های بینندگان از دیدنش فرو مانده و اندیشه های توصیف کنندگان از وصفش عاجز شده اند.

خدای عز و جل را شاکرم که به من توفیق داد تا بتوانم مجموعه ای از مطالب در خصوص علم و پژوهش را جمع آوری و تالیف نمایم. امید است که مجموعه حاضر مورد استفاده علاقمندان و خوانندگان محترم قرار گیرد.

لازم می دانم از جناب حجت الاسلام شیخ مجید نجفی و جناب حجت الاسلام شیخ سیروس صفی به جهت ویراستاری علمی کتاب و ارائه پیشنهادات ارزنده تشکر و قدردانی نمایم. همچنین از سرکار خانم دکتر فریبا صادقی که زحمت ویراستاری ادبی کتاب را به عهده داشتند، ممنونم. از آقای مهندس محمدرضا کریمیان همکار خوش ذوقم در مرکز تحقیقات کشاورزی و منابع طبیعی استان آذربایجان شرقی به جهت طراحی روی جلد متشکرم.

بی شک این مجموعه مبرا از خطا و ایراد نبوده و امید است که خوانندگان محترم اینجانب را از پیشنهادات و راهنمایی های خود بی نصیب نفرمایند.

حسن منیری فر

عضو هیات علمی مرکز تحقیقات کشاورزی

و منابع طبیعی استان آذربایجان شرقی

زمستان ۱۳۹۱

مقدمه

این مطلب روشن است که، اسلام و قرآن آدمی را به تحقیق و تتبع تشویق می‌کند و او را و می‌دارد تا در سایه آن، جلوه حق را بدانگونه که هست عیان سازند. این امر از نظری برای خود شخص و از سویی برای دیگران لازم و ضروری است، اما از این نظر که او باید بداند چه راه و روشی برای زندگی خود برگزیده است، آنچه که او مشی می‌کند طریق صواب است یا خطا، تنها کاوش و تحقیق است که پرده از این راز برمی‌دارد. اما از نظر دیگران باید بگوییم اگر انسان را به عنوان فردی متعهد و مسئول بشناسیم بر او لازم می‌شود که از حقایقی که خود به دست آورده، دیگران را نیز آگاهی دهد و یا خود در برابر عمل و رفتار دیگران احساس مسئولیت کند به تحقیق و کشف حقیقت بپردازد و لذا آن کس که امکان و قدرت تحقیق را دارد مسئولیت بیشتری را در قبال جامعه پیدا می‌کند.

آیات قرآنی که دلالت بر ضرورت و اهمیت تحقیق و شناخت می‌نمایند بر اساس نحوه دلالتشان به چند دسته تقسیم می‌شوند.

الف - تشویق به فراگیری، مانند آیه ۹ سوره زمر: "قُلْ هَلْ يَسْتَعْرِى الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ إِنَّمَا يَتَذَكَّرُ أُولُو الْأَلْبَابِ (زمر، ۹) بگو ای رسول آنان که اهل علم و دانشند با مردم جاهل نادان یکسانند؟ خردمندان متذکر مطالبند."

ب - توبیخ کاهلان، مانند آیه ۱۸۵ سوره اعراف که می‌فرماید: "أَوَلَمْ يَنْظُرُوا فِي مَلَكُوتِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ (اعراف، ۱۸۵) آیا بر ملکوت آسمانها و زمین نظر نمی‌افکنید؟"

ج - تعظیم عالمان، مانند آیه ۲۸ سوره فاطر: "يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ (فاطر، ۲۸) از میان بندگان خدا، تنها دانشمندان از او می‌ترسند." یا: "يَرْفَعُ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَالَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ دَرَجَاتٍ (مجادله، ۱۱) خداوند کسانی را که ایمان آورده اند و کسانی را که علم به آنان داده شده درجات عظیمی می‌بخشد."

د - ذم تقلید، مانند آیه ۳ سورة حج: "وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُجَادِلُ فِي اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَتَتَّبِعُ كُلَّ شَيْطَانٍ مُرِيدٍ" و گروهی از مردم، بدون هیچ علم و دانشی به مجادله درباره خدا بر می‌خیزند و از هر شیطان سرکشی پیروی می‌کنند."

ه - تکریم علم، مثل آیه ۹۹ سورة حجر: "وَاعْبُدْ رَبَّكَ حَتَّىٰ يَأْتِيَكَ الْيَقِينُ" و خداوند را عبادت نما تا به یقین نائل گردی." و نیز آیه ۱۲ سورة طلاق: "اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ سَبْعَ سَمَوَاتٍ... لِيَتَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ" و خداوند همان کسی است که هفت آسمان را آفرید و ... تا بدانید خداوند بر هر چیز تواناست."

از آنچه گذشت دانسته می‌شود، از نظر قرآن کریم انسان در جمیع شئون و ارتباطات خود، موظف است بر اساس تحقیق و پژوهش راه را طی کند. در احادیث نیز به این مسأله مهم در موارد متعددی اشاره گردیده است مانند: "اطلبوا العلم ولو بالصين فان طلب العلم فريضة على كل مسلم" و دانش و تحقیق را فرا گیرید اگرچه در کشور چین باشد، زیرا فراگیری علم بر هر فرد مسلمانی واجب است."

علم بر آمده از کاربرد شایسته ابزار متعارف شناخت (تجربه حسی و عقل) و همچنین ایمان و تقواست. اگر انسان بنا بر طرح جامع شناخت که قرآن کریم به آن هدایت فرموده، فراگیری علم را اساس حیات خویشین قرار دهد، هدایت الهی تداوم یافته و درهای علم راستین، که همانا شناخت آیه‌ای عالم است، به رویش گشوده می‌شود و از آثار و کارکردهای دانش بهره مند می‌گردد. و اما اگر راهی غیر از این طی شود، اوهام نظام یافته ظرفیت آگاهی انسان را پر کرده و سرچشمه نور و دانش و هدایت فرو بسته می‌شود. در این صورت آگاهی‌های انسان موجب گرفتاری‌ها و بحران‌های بی‌شمار و سهمگینی در زندگی فردی و اجتماعی می‌گردد.

علم و ایمان هر کدام نقشی متفاوت در سازندگی آینده انسان دارند. نقش علم این است که راه ساختن را به انسان ارائه می‌دهد. علم انسان را توانا می‌کند که هرگونه "بخواهد" آینده را همان گونه بسازد. علم مانند ابزاری در اختیار خواست انسان قرار می‌گیرد و طبیعت را آنچنان که انسان بخواهد و فرمان دهد می‌سازد. اما اینکه طبیعت را چگونه بسازد، آیا از طبیعت مصنوعاتی بسازد به سود جامعه انسانی و یا نیروهای مخرب برای مزید توسعه طلبی افرادی مخصوص، این دیگر به این ابزار که نامش علم

است مربوط نیست، این بسته به این است که انسانهایی که علم در فرمان آنهاست چگونه انسانهایی بوده باشند.

پیامبر اکرم (ص) به یادگیری علم و سواد تشویق می‌کرد، کودکان اصحابش را وادار کرد که سواد بیاموزند، برخی از یارانش را فرمان داد زبان سریانی بیاموزند. این تأکید و تشویقها درباره علم سبب شد که مسلمین با همت و سرعت بی نظیری به جستجوی علم در همه جهان پرداختند، آثار علمی را هر کجا یافتند به دست آوردند و ترجمه کردند و خود به تحقیق پرداخته و از این راه علاوه بر اینکه حلقه ارتباطی شدند میان تمدنهای قدیم یونانی و رومی و ایرانی و مصری و هندی و غیره، و تمدن جدید اروپایی، خود یکی از شکوهمندترین تمدنها و فرهنگهای تاریخ بشریت را آفریدند که به نام تمدن و فرهنگ اسلامی شناخته شده و می‌شود.

اهمیت علم برای انسان اندک ز یاد است که اسلام طلب آن را بر هر مسلمانی واجب دانسته است. پیامبر اکرم می‌فرماید: "طلب العلم فریضة علی کل مسلم؛ یعنی جستجو و تحصیل علم بر هر مسلمانی فرض و واجب است" (اصول کافی، ج ۱ ص ۳۰). این حدیث از جمله احادیث اسلامی است که شبیه و سنی هر یک به طرق و سندهای خود آن را از رسول اکرم نقل کرده اند. اگر چند حدیث مسلم داشته باشیم که فریقین آنها از رسول اکرم (ص) نقل کرده باشند یکی همین حدیث است. معنی حدیث این است: یکی از فرائض اسلامی و واجبات اسلامی، در ردیف سایر واجبات و فرائض، طلب و تحصیل علم است. تحصیل و طلب علم بر هر مسلمانی واجب است، اختصاص به طبقه و دسته‌ای ندارد. در تاریخ آمده که قبل از ظهور اسلام بعضی از جامه‌های متمدن آنروز تحصیل علم را از حقوق و امتیازات بعضی از طبقات می‌دانستند و برای سایرین چنین حقی قائل نبوده اند. در اسلام نه تنها علم به عنوان "حق" از امتیازات کسی نیست، بلکه به عنوان "تکلیف" و "وظیفه" بر همه افراد تحصیل آن فرض و واجب است مانند سایر تکالیف.

نماز، روزه، حج، زکات، جهاد، امر به معروف و نهی از منکر از فرائض الهی می‌باشند. همچنین عالم شدن و دانا شدن هم (به نص این حدیث) یکی از فرائض است. این حدیث می‌فرماید فریضه علم یک فریضه عمومی است، اختصاص به طبقه‌ای یا صنفی یا جنسی ندارد. ممکن است یک چیز مثلاً بر جوانان فرض باشد نه بر پیران، بر حاکم فرض باشد و نه بر رعیت، یا بر رعیت فرض باشد نه بر حاکم، وظیفه مرد باشد نه وظیفه

زن، اما این فریضه که نامش فریضه علم است بر هر مسلمانی فرض است و هیچگونه اختصاصی ندارد.

حدیث دیگر اینکه: "اطلبوا العلم من المهد الى اللحد؛ یعنی در همه عمر، از گهواره تا گور، در جستجو و طلب علم باشید"، یعنی علم فصل و زمان معین ندارد، در هر زمانی باید از این فرصت استفاده کرد. همان طوری که حدیث اول از لحاظ افراد و از لحاظ جنس و صنف و طبقه اختصاص و محدودیت را برداشت و این فریضه را از آن نظر تعمیم داد، این حدیث از لحاظ وقت و زمان توسعه و تعمیم می‌دهد. ممکن است فریضه و تکلیفی از لحاظ زمان محدودیت داشته باشد و نشود در هر زمانی به آن پرداخت. مثلاً روزه‌های واجب وقت و زمانش معین است و آن ماه مبارک رمضان است، و حتی نماز از لحاظ ساعت شبانه روز وقت معینی دارد و فقط در ساعات معین باید انجام گیرد. حج واجب است اما در همه وقت نمی‌شود آن را بجا آورد، موسم معین دارد و آن ماه ذی الحجه است، ولی فریضه علم محدود به هیچ وقت، هیچ زمان و هیچ سن و سالی نیست و اگر وقت روزه ماه رمضان و وقت حج، ماه ذی الحجه و وقت نماز ظهر مثلاً از ظهر تا نزدیک غروب است، وقت تحصیل علم از گهواره تا گور است و نیز فرمود: "اطلبوا العلم ولو بالصین" (بخاری، ج ۱ ص ۱۸۰) یعنی علم را جستجو و تحصیل کنید و به دست آوردید ولو در چین باشد، ولو اینکه مستلزم این باشد که به دورترین نقاط جهان مانند چین سفر کنید.

این حدیث می‌گوید تحصیل علم، جا و مکان معین ندارد، همان طوری که وقت و زمان معین هم ندارد. ممکن است یک تکلیف و فریضه از لحاظ جا و مکان محدودیت داشته باشد، نشود آن را در همه جا انجام داد، مثلاً اعمال حج از لحاظ محل و مکان هم مقید و محدود است. مسلمانان حتماً باید اعمال حج را در مکه، در همان سرزمینی که توحید و اسلام از آنجا طلوع کرد و به سایر جهانیان رسید، در اطراف خانه‌ای که به دست ابراهیم و فرزند پاک‌نهادش بنا شد انجام دهند. مسلمانان نمی‌توانند با هم توافق کنند و نقطه دیگری را برای اعمال حج انتخاب کنند. پس این تکلیف از این نظر محدودیت دارد، اما در انجام فریضه علم هیچ نقطه معین در نظر گرفته نشده، هر جا که علم هست آنجا جای تحصیل و به دست آوردن است، می‌خواهد مکه باشد یا مدینه، مصر باشد یا شام یا عراق، یا دورترین نقاط جهان، می‌خواهد در مشرق باشد یا مغرب، یک سلسله احادیث داریم در باب فضل مهاجرت و مسافرت برای علم به نقاط

دور دست، و حتی آیه کریمه "وَمَنْ يَخْرُجْ مِنْ بَيْتِهِ مُهَاجِرًا إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ ثُمَّ يُدْرِكْهُ الْمَوْتُ فَقَدْ وَقَعَ أَجْرُهُ عَلَى اللَّهِ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا" (سوره نساء، آیه ۱۰۰) و هر کس از خانه خود به سوی خدا و پیامبرش برای هجرت خارج شود و در راه بمیرد اجرش با خداست"، به مهاجرت و مسافرت در طلب علم تفسیر شده است. در یکی از احادیث معتبر وارد شده: "لَوْ عَلِمْتُمْ مَا فِي طَلَبِ الْعِلْمِ لَطَلَبْتُمُوهُ وَلَوْ بَسَفَكَ الْمُهْجُ وَخَوَضَ اللَّجَجُ" یعنی اگر می دانستید در نتیجه طلب و تحصیل علم به چه سعادت‌هایی می‌رسید، به دنبال آن می‌رفتید وام اینکه خون شما در این راه ریخته شود و یا مستلزم این باشد که به دریاها وارد شوید و آقیانوسها را بییمائید" (بحار، ج ۲ ص ۱۷۷).

همچنین از رسول اکرم (ص) روایت شده که فرمود: "الحكمة ضالة المؤمن يأخذها أينما وجدها"، یا به این تعبیر: "كلمة الحكمة ضالة المؤمن فحيث وجدها فهو احق بها" (بحار الانوار، ج ۲ ص ۹۹) یعنی حکمت، گمشده مؤمن است، و هر کس که چیزی گم کرده آن را در هر نقطه که پیدا کند معطل نمی‌شود و برمی‌دارد. "حکمت" یعنی سخن و مطلب محکم و متقن و منطقی و درست، یعنی دریافت حقیقت. هر قانون و قاعده‌ای که با حقیقت وفق دهد و ساخته وهم و تخیلات نباشد "حکمت" است. علی (ع) می‌فرماید: "الحكمة ضالة المؤمن فاطلبوها ولو عند المشرك تكونوا احق بها و اهله؛ حکمت گمشده مؤمن است پس او را بجوئید و بیابید هر چند در نزد فرد مشرک باشد. شما که مؤمن هستید، به آن علم و حکمت سزاوارترید و شایسته آن می‌باشید" و هم آن حضرت فرمود **الحِكْمَةُ ضَالَّةُ الْمُؤْمِنِ فَخُذِ الْحِكْمَةَ وَلَوْ مِنْ أَهْلِ النِّفَاقِ؛** حکمت، گمشده مؤمن است. آن را بگیر ولو از اهل نفاق" (نهج البلاغه، حکمت ۸).